

PALEO-AKTUEHL

14/15

ARCHEOLOGIE IN 2002 & 2003

RuG

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Nynke Tiekstra & Roelf Barkhuis
Omslagontwerp: Nynke Tiekstra
Foto omslag: het skelet uit graf 398 te Oosterbeintum (pp. 146–149)

ISBN 90 807390 06

Adres van de redactie
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@let.rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

©2005, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

PALEO-AKTUEEL
14/15

ARCHEOLOGIE IN
2002 & 2003

redactie

Jurjen M. Bos
Daphne Maring
Dick Stapert

Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
&
Barkhuis Publishing
2005

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië, 3) Griekenland, 4) Syrië, 5) Egypte, 6) Mali, 7) Duitsland.

In dit nummer: 1) Wijnaldum, 2) Pingjum, 3) Wommels-Stapert, 4) Leeuwarden, 5) Joure, 6) Siegerwoude, 7) Oosterwolde, 8) Trimunt, 9) Groningen, 10) Borger, 11) Emmerhout.

INHOUD

Voorwoord	ix
H.T. WATERBOLK Het geheim van het oude heideland	1
VEERLE ROTS, DICK STAPERT EN LYKKE JOHANSEN Spitsen van Siegerswoude (Fr.), Emmerhout (Dr.) en Luttenberg (Ov.): Gebruikssporenonderzoek	11
LYKKE JOHANSEN, MARCEL NIEKUS EN DICK STAPERT Twee vuurmakers van vuursteen van het type Rijkholt	16
R.T.J. CAPPERS EN W.A. YTSMA Hazelnoten en mobiliteit in het Boreaal	21
HENNY GROENENDIJK Grote mesolitische afslagbijl uit Trimunt, gem. Marum (Gr.)	27
WIETSKE PRUMMEL EN MARCEL J.L.TH. NIEKUS De laatmesolithische vindplaats Jardinga: de opgravingen in 2002 en 2003	31
P.J. BAAK, S. BOTTEMA, R.T.J. CAPPERS EN H. WOLDRING Vegetatiehistorie van Jardinga (Fr.)	38
SYTZE BOTTEMA Vreemde activiteit en vreemd pollen aan de Tjonger (Fr.)	45
NICOLIEN BOTTEMA-MAC GILLAVRY Hergebruik van hout in de prehistorie?	48
BJØRN SMIT EN DAAN RAEMAEKERS Waardevol vuursteen? Waardering en selectie van steentijdvindplaatsen in pleistoceen Noord-Nederland	54
R.T.J. CAPPERS, Y. BOEKEMA EN S.A. MULDER Zaadgrootte als domesticatiekenmerk	58
O.H. HARSEMA De wereld gezien door vogel-ogen, of: de rol van roof en diefstal in de verbreiding van de kennis van het agrarische bestaan	64
ELSA KLEINE, HENK WOLDRING, RENÉ CAPPERS EN PETER ATTEMA Holocene vegetatiegeschiedenis van de Sibaritide (Calabrië, Italië): analyse van het pollenmateriaal uit Lago Forano	68

D.C.M. RAEMAEKERS Over benen werktuigen en deposities van runderhorens. De betekenis van de categorieën wild en gedomesticeerd voor de Swifterbancultuur	74
ILONA KAPTEIN Archeozoologisch onderzoek van paardachtigen (<i>equidae</i> sp.) uit het vroegneolithische Nabije Oosten	78
J.E.A. JANS EN R.T.J. CAPPERS Brood- & macaronitarwe in het oude Egypte: een late oogst	82
SOFIA VOUTSAKI The Argolid, 2000–1500 BC: a new project based at the GIA	89
PETER ATTEMA, RIK FEIKEN, TYMON DE HAAS, MARTIJN VAN LEUSEN EN JOKE OOSTERHUIS Survey in het dal van de Astura, 2003	92
S.A. MULDER EN R.T.J. CAPPERS Een mossenatlas van indicatorsoorten voor archeobotanisch onderzoek	98
REINDER REINDERS Archeologische vindplaatsen in de vlakte van Sourpi. Voorlopige resultaten van de surveys in 2000 en 2002	104
PETER ATTEMA, JAN DELVIGNE EN MARTIJN VAN LEUSEN Recent onderzoek in de omgeving van de Timpone Motta, Francavilla Marittima (Calabria), en het <i>Raganello Archaeological Project</i>	111
M.A. TENSEN, O.M.H. DE VRIES, J. HILLE EN R.T.J. CAPPERS Moleculair onderzoek aan oude tarwe uit Egypte	117
PIETER BAAK Maalstenen bij de Dogon (Mali)	122
P.B. KOOI EN M.J.M. DE WIT Borger <i>revisited</i> , de nederzetting op de Daalkampen (Dr.)	129
INGER WOLTINGE EN WIETSKE PRUMMEL Wommels-Stapert (Fr.): botmateriaal uit de vroege en midden-ijzertijd	134
T. BLOKZIJL Wonen en werken: commerciële activiteiten en Romeinse kust- <i>villae</i> in Latium (Midden-Italië)	139
J.T. ZEILER Paardenrookvlees uit Kesteren (Gld.)	143
EGGE KNOL EN XANDRA BARDET <i>Fremde im Frühmittelalter</i> : Noord-Nederland	146

YPIE AALDERS, HELLE MOLTHOF, WIEKE DE NEEF EN REINDER REINDERS Nagels en plaatjes uit Wijnaldum (Fr.). Aanwijzingen voor Friese klinkerschepen in de vroege Middeleeuwen?	150
JESSICA GRIMM Monnikenwerk	155
A. JAGER De Vischmarktpijp en de Brol te Leeuwarden (Fr.)	159
F. VREDE Archeobotanisch onderzoek van de beerput van de Latijnse School in Groningen (Gr.)	165
A. JAGER Kerkstraat 5–9 te Pingjum (Fr.)	171
V.R. RIDDERBOS EN J.M. BOS Laat 18e-eeuws pottenbakkersafval uit Joure (Fr.)	175

VOORWOORD

Dit jaar is in vele opzichten een memorabel jaar geweest voor Paleo-aktueel, het bij-de-tijdse jaarboek van het Groninger Instituut voor Archeologie. Het belangrijkste feit waarmee wij werden geconfronteerd was de pensionering van de spil van de redactie, Mette Bierma. Na 13½ jaar moesten wij afscheid van haar nemen, zij het niet van haar adviezen.

Dan werd Paleo-aktueel voor het eerst een dubbelnummer over het onderzoek in de jaren 2002 en 2003. De uitgave liep helaas vertraging op; het vertrek van Mette speelde daarin natuurlijk mee, maar ook de onderwijsvernieuwing waarmee vele auteurs te maken kregen speelde een rol bij de aanlevering van artikelen.

Een extra dik dubbelnummer dus, maar we hopen van nu af aan weer echt aktueel te zijn, en jaarlijks te verschijnen, mede door de – weer een verandering – nieuwe uitgever, die zich met grote inzet bezighoudt met een nieuwe opmaak, samen met oude en nieuwe medewerkers van de tekenkamer: Jan Smit, die het omslag van de eerste nummers van Paleo-aktueel ontwierp, ging in 2004 met pensioen.

Een dubbelnummer, over 2002 en 2003, maar sommige auteurs waren zo gretig dat ook al een beetje 2004 wordt belicht. Volgend jaar meer. Ook nog, in 2004, kroonjaren voor de collegae Butler, Van Zeist, Waterbolk en anderen. Waterbolk bijt in deze aflevering de spits af met een persoonlijke terugblik op het reilen en zeilen van de archeologie en haar beoefenaars in Drenthe vanaf de tijd van Reuvens.

De redactie spreekt de hoop uit dat de vele nieuwe studenten en de vele nieuwe tijdelijke medewerkers komend jaar zullen bijdragen aan Paleo-aktueel 16, maar ook natuurlijk de amateurs in de regio's.

De redactie

GROTE MESOLITISCHE AFSLAGBIJL UIT TRIMUNT, GEM. MARUM (GR.)

Henny Groenendijk

Het wandelingetje van de heer en mevrouw De Graaf uit Opende met zwager G. Nijhoff, op 6 oktober 2002, had een staartje. Lopend over de Leidijk, de grens tussen de gemeenten Grootegast en Marum, hield het drietal stil bij een hoop stenen in de berm. Die waren daar achtergelaten door een aardappelroomachine. De stenen moesten afkomstig zijn uit de naastgelegen akker. Tussen de vele zwerfstenen viel het oog op een vuursteen van bijzondere vorm, waarin het gezelschap mensenwerk vermoedde. H. de Graaf, oud-werknemer van de RuG, overhandigde de steen aan archeoloog J.N. Lanting van het GIA, die er onmiddellijk een mesolithische afslagbijl in herkende en wel één van bijzondere afmetingen. In het belang van de wetenschap stonden de vindsters de bijl ruimhartig af. De auteur trok de vondstomstandigheden na en geeft een interpretatie.

Solitaire vondst

Bij een veldbezoek dat de auteur samen met de heer en mevrouw De Graaf in april 2003 onderneemt, ligt de hoop stenen nog steeds in de berm van de Leidijk. Een samenstelling van erratische vuursteen met veel vorstspijtvlakken, afgeronde granieten, een enkele kwartsiet, brokken grijze keileem en een enkel stuk baksteen, past wel bij wat men op een akker in het Zuidelijk Westerkwartier mag verwachten. De akker zelf is een groot, golvend perceel dat grenst aan het vroegere kloosterterrein Trimunt. Plaatselijk ligt de akker nog bezaaid met vuist- en kopgrote zwerfstenen die half uit de bouwvoor steken. Op die plekken is de grond roodbruin gekleurd vanwege de aangeploegde oerbank. Kort geleden moet een diepe grondbewerking hebben plaatsgevonden. Bij navraag blijkt dit juist; in 2002 is het voormalige groenland voor het eerst verhuurd voor de aardappelteelt. In de laagten kleurt de bouwvoor zwart. Dat duidt op

een hoog humusgehalte als gevolg van voormalige veenbedekking. Het veen is geheel in de bouwvoor opgenomen en gehumificeerd. Ten westen van de akker ligt een poel. Op de topografische kaart van 1908 ontbreekt deze poel, maar staat een veenput ingetekend. Het gaat hier naar alle waarschijnlijkheid om een dekzanddepressie (geen pingo) die is dichtgegroeid met veen dat in de vorige eeuw weer werd vergraven. Ernaast is het zand wat hoger opgewaaid, een vertrouwd reliëfverschil in het dekzandlandschap.

Op zoek naar de nederzetting waartoe de afslagbijl behoord kan hebben, richtte de aandacht zich die dag in april vooral op de hoogten in het terrein. De omstandigheden voor een visuele inspectie waren ideaal. Maar de verkenning bleef zonder resultaat. Geen enkel artefact kwam aan het licht terwijl er wel veel natuurlijke vuursteen aan het oppervlak lag. De gedachte vatte post dat de bijl niet in een nederzettingcontext hoort, maar een solitair stuk vertegenwoordigt dat daar met opzet is achtergelaten of verloren. Van mesolithische depots is heel weinig bekend. Misschien werden ze nooit goed herkend omdat opgravingen op niet-gecontamineerde mesolithische vindplaatsen zeldzaam zijn. Van twee locaties zijn opzettelijk ingegraven, dan wel gedeponeerde verzamelingen vuursteen bekend: uit Nieuwe Pekela, vindplaats NP3, de in dekzand ingegraven 'voorraad van een vuursteenbewerker' (Groenendijk, 1986) en van de mesolithische en vroegneolithische vindplaats Hoge Vaart, drie vuursteenconcentraties uit het veen die als 'vuursteenopslag' of waarschijnlijker nog als 'rituele depositie' mogen worden gezien (Peeters, Schreurs & Verneau, 2001). Deze voorzichtige interpretaties geven aan hoe onwennig het begrip 'depot' voor het Mesolithicum nog is. Kern- en afslagbijlen komen we zelfs uitsluitend in nederzettingcontexten tegen.

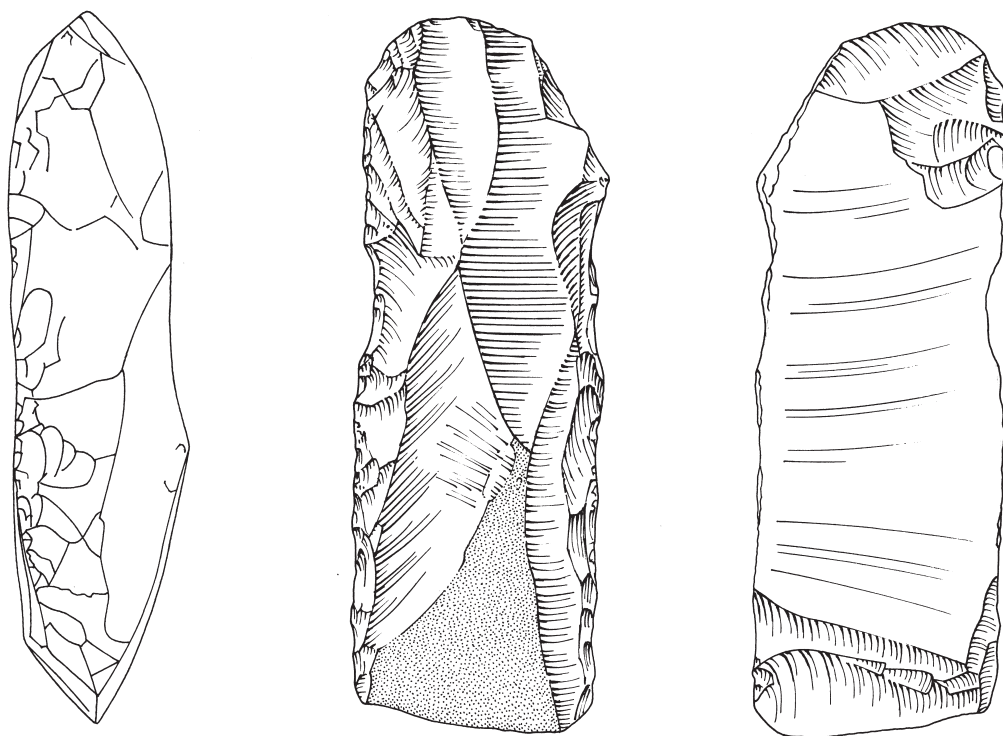

Fig.1. De bijna 16 cm lange afslagbijl van Trimunt (tek. J.M. Smit, GIA). Verkleining 60%.

De aanwijzingen voor een solitaire vondst bij Trimunt zijn sterk, maar nog geen hard bewijs voor een depositie. Daarom concentreerden we ons op de vraag waar het stuk kan hebben gelegen. Die vraag is lastig te beantwoorden aangezien de bijl aan de rand van de akker tussen een hoop stenen opdook. Misschien gaf de bijl zelf nog wel informatie. De vindsters herinneren zich dat er geen 'oer' aan het oppervlak kleefde toen ze het stuk onder de kraan reinigden. Een macroscopische beschouwing van de kleine holtes in het bijloppervlak verwijst naar een zwarte, humusrijke matrix. De bijl komt dus vermoedelijk uit een laagte en zal aan of op het oude zandoppervlak hebben gelegen, waar een zwarte gliedelaag de overgang van zand naar veen markeert. Dat is een plausibeler verklaring dan dat de bijl ingegraven is geweest – anders had zich op het bijloppervlak wel de kenmerkende, bruine humus (oer) vastgezet. In het geval van ingraving hadden we de bijl natuurlijk gemakkelijker als opzettelijke depositie kunnen beschouwen. Nu is slechts de ligging in een

vochtig of nat milieu aannemelijk. Daarmee is een duiding als depotvondst uit te sluiten noch hard te maken.

De veenbedekking moet dateren van na de depositie, maar het is mogelijk dat de bedoelde laagte periodiek vol water stond toen het stuk daarin belandde. Veel later, na de ontginning van het terrein en de verlaging van de grondwaterstand, zette het proces van veenoxidatie in. Deze volume-afname was er de oorzaak van dat de ploegzone de bijl steeds dichter naderde. Bij de diepe grondbewerking van 2002 werd de bijl tenslotte losgewoeld en door de aardappelrooimachine opgenomen. Deze gang van zaken valt af te leiden uit de vondstomstandigheden. Door het transport op de aardappelrooimachine is de precieze locatie helaas nooit meer aan te wijzen.

Beschrijving

De afmetingen van de Trimunter afslagbijl zijn zeer fors uitgevallen, zoals uit de volgende maten blijkt:

grootste lengte	15,7 cm
grootste breedte	5,4 cm
breedte snede	5,0 cm
grootste dikte	3,8 cm
gewicht	416 gram

De bijl is niet alleen groot maar ook nog eens bijzonder gaaf. Hij is gemaakt van een grote afslag waarvan de proximale en distale gedeelten zijn weggekapt, wat de lengte van de ruwe vorm met gemak op 20 cm brengt. De vuursteen is van een uitstekende kwaliteit met weinig insluitingen en lichtgrijs van kleur, met uitzondering van een stuk oud oppervlak op het dorsale vlak nabij de snede, dat van beige naar roodbruin zweemt. De enige kleine recente beschadiging, op de ventrale zijde, laat echter zien dat de lichtgrijze kleur door patina is ontstaan en de vuursteen van oorsprong bruin was. De dorsale zijde is met een paar forse slagen meteen in de juiste vorm gekapt. Daarbij is een stuk oud oppervlak in het bereik van de snede bewaard gebleven. Vanaf de ventrale zijde is de ruwe bijlvorm vervolgens bijgekapt totdat bijna parallelle lange zijden ontstonden. Twee tranchetslagen in tegenovergestelde richting aan de ventrale zijde completeren de bewerking. Aan de dorsale zijde wordt de snede dus gevormd door het natuurlijke oppervlak van de vuursteen. De totaalindruk is die van een zeer doelmatig gevormd stuk.

De vuursteenkwaliteit is dermate goed (slechts op één plek loopt een afslag dood tegen een interne breuk) dat de vuursteen niet uit het Noord-Nederlandse zwerfstenengezelschap afkomstig kan zijn. De bijl moet een importstuk uit meer noordelijke streken zijn. Kleine plekjes hoogglans (frictieglans?) op de ventrale zijde duiden er bovendien op dat de bijl geschacht en ook gebruikt is geweest. Toch oogt de snede zelf ongebruikt (deze vertoont alleen een minieme recente beschadiging) maar laat op een hoek wel enige glans zien. Kortom, de bijl maakt ondanks plekjes hoogglans niet de indruk intensief gebruikt te zijn.

Interpretatie en dateringskader

Kern- en afslagbijlen worden in Noord-Nederland en het aangrenzende Ostfriesland in geringe aantallen aangetroffen op mesolithische vindplaatsen. Ze bereiken soms een lengte van 10 cm maar

meestal blijft de lengte daar beduidend onder. Het exemplaar van Trimunt bezit met 15,7 cm lengte bij een breedte van 5,4 cm en een dikte van 3,8 cm afmetingen die het gemiddelde ver te boven gaan. Misschien moet het beeld van een 'uitzonderlijk grote bijl' nog van een kanttekening worden voorzien. Het is theoretisch mogelijk dat het een bijl betreft die zich helemaal in het beginstadium van gebruik bevindt. Dat zou betekenen dat iedere afslagbijl eens groot is begonnen en tijdens het gebruik door achtereenvolgende tranchetslagen en nabewerkingen allengs kleiner werd. Het is een logische gedachte dat tranchetbijlen door hun licht concave snede herhaaldelijk moesten worden aangescherpt. Maar daar valt in dit geval wat op af te dingen. De vuursteenkwaliteit wijkt immers opvallend af van wat er aan mesolithische kern- en afslagbijltjes in onze streken bekend is. Bovendien is een dergelijk groot formaat in Nederland, Noord-Duitsland en zelfs Denemarken niet eerder aangetroffen. Het (vermeende) solitaire vondstkarakter vormt een derde argument om deze bijl als een unicum te beschouwen.

Toen Harsema 25 jaar geleden het eerste overzichtsartikel van mesolithische kern- en afslagbijlen in Drenthe publiceerde, accepteerde hij als datering de gehele bandbreedte van het Drentse Mesolithicum, namelijk vanaf begin boreaal tot omstreeks 5000 v.Chr. (Harsema, 1978). Newell had juist geponeerd dat bijlen met tranchetsnede pas vanaf het laatst van het Mesolithicum optreden, een mening die de opvattingen lange tijd domineerde. Maar de laatste tijd doet een aantal vondsten uit beter gedateerde context, naast een trefzekerder typologische toewijzing, de mist geleidelijk wat optrekken. Niekus, De Roever & Smit (1997) geven de laatste stand van zaken. Zij leveren het bewijs dat tranchetbijlen ook in Noord-Nederland al in een vroegboreale context voorkomen. Dat biedt een dateringskader voor dit werktuigtype in onze streken, want de bijltjes die zij op het oog hebben zijn min of meer geassocieerd aangetroffen, dat wil zeggen in een nederzettingscontext. Toch doen alle tot dusver bekende bijltjes qua materiaal, formaat en afwerking ver onder voor de bijl van Trimunt. De vuursteenkwaliteit en niet in het minst de trefzekere vormgeving doen juist vermoeden dat deze niet

lokaal vervaardigd is. Een ander niet onbelangrijk punt van verschil is dat de Trimunter bijl niet in een nederzettingscontext is aangetroffen. Aldus bezitten we voor dit exemplaar in Nederland, het aangrenzende Ostfriesland en Denemarken (afgezien van enkele kernbijluchtige werktuigen) geen vergelijkbare stukken.

Toch kan ik geen reden bedenken om de bijl van Trimunt anders te dateren dan de meer gangbare, kleine bijltjes. Mocht mijn veronderstelling juist zijn dat het een depotvondst betreft, dan geldt wat mij betreft nog steeds het dateringskader van Niekus, De Roever & Smit – dus vanaf het vroege boreaal. Als *terminus ante quem* zou hier de start van de veengroei kunnen gelden. Die is hier niet gedateerd. Maar gezien de nabijheid van het Haarsterveld, waar in de jaren '30 van de vorige eeuw grafheuvels zijn blootgelegd, is zo'n datering naar verwachting veel te jong om een discussiebijdrage te kunnen leveren.

Summary

In 2002 a big Mesolithic flake axe was found as a result of deep ploughing activities in a field in the western, Pleistocene part of Groningen. Its size is unparalleled in any Dutch context. This solitary find seems to have been a deliberate

deposition, laid down in a wet depression within the coversand landscape. Mesolithic hoards as a phenomenon are not generally accepted. As for the origin of the tool, its size, its working technique and flint quality, a northern provenance is suggested.

Literatuur

- Groenendijk, H.A., 1986. Een mesolithische pleisterplaats bij Nieuwe Pekela, *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 85, pp. 133–135.
- Harsema, O.H., 1978. Mesolithische vuurstenen bijlen in Drenthe, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 95, pp. 161–186.
- Niekus, M., P. de Roever & J. Smit, 1997. Een vroeg-mesolithische nederzetting met tranchetbijlen bij Lageland (Gr.). *Paleo-aktueel* 8, pp. 28–32.
- Peeters, J.H.M., J. Schreurs & S.M.J.P. Verneau, 2001. Vuursteen: typologie, technologische organisatie en gebruik. In: J.W.H. Hogestijn & J.H.M. Peeters (eds), *De mesolithische en vroeg-neolithische vindplaats Hoge Vaart-A27 (Flevoland)*. *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 79, dl. 18.